

Марія Вельгій,
молодший науковий співробітник,
Національний заповідник «Замки Тернопілля»

ЧЕРВОНОГОРОДСЬКИЙ ЗАМОК – ВИДАТНА АРХІТЕКТУРНА ПАМ'ЯТКА УКРАЇНИ

У статті йдеться про Червоногородський замок як один з найвеличніших твердинь Галичини. Описується створення, заснування, власники замку.

Ключові слова: архітектура, замок, палац, фортеця, масток, пам'ятка.

На другу половину XVI – початок XVII століття припадає бурхливий розвиток будівництва оборонних споруд в Україні. Саме з цього часу залишилось у нас найбільше пам'яток оборонного будівництва. Якщо пам'ятки давньоруського, скіфського чи більш раннього часу є постійним об'єктом дослідження наших археологів, вони взяті на облік, описані і т. ін., то пам'ятками пізнішого часу цікавляться, як правило, лише архітектори та мистецтвознавці тоді, коли ці об'єкти (міста-фортеці, замки, храми, монастирі) збереглися [3, с. 6-7].

Досить важливим у дослідженні пам'яток оборонного будівництва є реконструкції замків. За останні роки в цьому напрямку зроблено багато.

Причинами, які обумовлюють тепер гостру потребу вивчення, охорони, раціонального використання пам'яток фортифікаційного мистецтва на території України є наступне. Історична спадщина України є невід'ємною частиною світової спадщини, у збереженні та вивченні якої зацікавлене все людство. У спадщині збережена історія України. Її збереження є передумовою відродження нації, обов'язком Української Держави перед своїм народом і перед людством. Охорона і регенерація пам'яток є фактором, спроможним створити основу для формування своєрідності та неповторної духовності сучасних міст і сіл. Збереження і належна експозиція пам'яток формує підставу індустрії туризму, для розвитку якої в Україні є всі потрібні передумови.

Перші достовірні відомості про Черлений Городок (відомий також як *Castrum Rubrum* – Червоний Замок) трапляються у литовсько-руських літописах XIV ст. Назва міста пов'язана з домінуючим довкола червоним кольором схилів каньйону, що сформовані переважно червоними пісковиками. У часи середньовіччя місто славилось на Поділлі нарівні з Кам'янцем і Скалою [1, с. 65].

Залишки фортеці, що відома під назвою Червоногород, біля сучасного села Нирків у Заліщицькому районі (за 105 км від Тернополя) розташована у глибокому каньйоні річки Джурин. Цей замок у крутосхилому котловані з червоною від оксидів заліза землею і зеленими лісами звели для оборони. Твердиня слугувала надійним захистом проти ворога, поки не винайшли вогнепальної зброї і не розпочали використовувати її у військовій справі (рис. 1).

Перші дерев'яні укріплення у «Червоному городі» існували, напевно, ще за часів княжої Русі. Місто належало до Галицько-Волинського князівства, і, коли держава занепадала, Поділля стало предметом тривалих суперечок між поляками і литовцями.

Першим у Польщі Червоногород та його околиці в управління отримав князь Теодор Буцацький-Язловецький, каштелян кам'янецький.

У 1448 р. Червоногород отримує магдебурське право [4, с. 238].

Червоногородський замок становить історико-архітектурний інтерес. Кам'яний замок мав вигляд правильного паралелепіпеда з високими оборонними мурами та чотирма баштами, оточений річкою Джурин. Даний замок за час свого існування неодноразово зазнавав пошкоджень, відбудовувався і по-новому височів. У XIX ст. на мурах напівзруйнованої часом та війнами твердині зведено розкішний палац. Він пережив не одну турецьку навалу, став наймальовничішим мастком Польщі (рис. 2).

Червоногород початку XX ст. – тихе подільське село, колишнє містечко, чий оборонний замок відіграв важливу роль в історії Русі.

У центрі згаданої котловини, з високого пагорба, який омиває срібляста стрічка річки Джурин, виростає понад селом серед буйної зелені розкішний палац, який належить княгині Марії Любомирській [2, с. 66].

Його розташування і архітектура, на перший погляд, вказують, що під оздобленнями і перебудовами новішої епохи в його основі – мури і башти давнішої оборонної будівлі. Так є насправді. Нинішній палац – це рештка давнього Червоногородського замку, початки якого губляться в глибокій старовині.

Через це не безпідставними є докази багатьох істориків, що загадкове місто Червень, яке надало Русі назву – Червенської чи Червоної, яке здобув у 981 р. «на Ляхах» київський князь Володимир Великий, а до кінця XI ст. було Ляхами, тобто Польщею, відвойованим – є ідентичним з наддністрянським Червоногородом.

Непрístupне природне розташування, на узгір'ї, в котловині, захованій в глушині серед лісів та скель – полегшило заснування тут міста. Його оборону, як всіх інших укріплених городів того часу, доповнили також: вода, вали, рови та частокіл. Серед них розташувались житлові садиби та будівлі.

У період самостійності Галицького князівства (1141-1340) зникають – дивна річ – відомості про Червоний город, хоча хроніки говорять багато про Галич, який в недалекому сусідстві кипить життям і брязкотом зброї.

Лише в половині XIV ст., коли Поділлям, відвойованим від татар, заволоділи литовські князі Коріатовичі, внуки Гедиміна, а потім великий князь литовський Вітовт – Червоногород (Castum rubrum) знову виступає на сцену як важливий пограничний город Литви. Були то часи, коли Червоною Руссю заволоділа Польща за Казимира Великого.

Після смерті Вітовта (1430), завдяки енергії могутньої родини панів з Бучача, тобто Бучацьких гербу Абданк, частина Поділля з укріпленими містами: Кам'янцем, Скалою, Смотричем і Червоногородом переходить під постійне панування Польщі.

За цей чин посипались на Бучацьких королівські привілеї. Найстарший з трьох братів, Теодор (Теодорик), стає відразу кам'янецьким каштеляном, а надто отримує від Владислава Ягайла Червоногород з прилеглими селами, як окреме староство.

Відтоді Бучацькі до кінця XVI ст. тримають це місто, підписуються старостами або королівськими державцями на Червоногороді і творять для нього основи нового розвитку та статусу, як столиці нового Червоногородського повіту.

Лицарський рід панів з Бучача доходить в цей час до великого впливу і провідної ролі в краю, боронячи Русь та Поділля від татарських набігів. На кожному кроці зустрічається їх прізвище.

Побудова першого, дерев'яного замочка на місці давнього червоногородського городища – є, без сумніву, справою Теодора Бучацького. Він також заснував поблизу замку монастир оо. домініканців з костелом св. Миколая і щедро його обдарував. Документи з 1444 і 1445 рр. називають виразно замок, при ньому Старе місто, де стояв згадуваний монастир, і далі т. зв. Нове місто. Отже, був тоді Червоногород значним поселенням, яке король Казимир Ягеллончик грамотою від 18 серпня 1448 р. обдарував магдебурзьким правом, тобто повним самоврядуванням, а сини Теодора Міхал та Ян Бучацькі, також не меншою оточували опікою.

У XVI ст. після Бучацьких перейшов Червоногород у володіння – завжди як королівщина – до роду Язловецьких, які перейняли на себе роль і традиції Бучацьких, своїх попередників.

Татарські і волоські набіги, які часто охоплювали Наддніпрянщину наприкінці XV ст. і в першій половині XVI ст., відчув болісно й Червоногород. Зокрема велике нещастя завдав йому напад молдавського господаря Петра у 1538 р. Здобутий маєток було спалено. Така ж доля спіткала і монастир з костелом оо. домініканців, який після вбивства монахів був спалений і вщент зруйнований.

Після цього нещастя не відновив вже Червоногород колишньої величі, хоча Язловецькі відбудували замок і доклали усіляких зусиль для піднесення містечка, зокрема воєвода подільський Юрій, а після нього три його сини: Андрій, Миколай та Ієронім.

У 1609 р. Червоногородським старостою став підскарбій великий коронний Миколай на Журові Данилович. Після нього, по черзі, троє його синів Ян Миколай, Францішек і Миколай заповнюють майже все XVII ст. як володарі Червоногороду, його опікуни і оборонці.

З огляду на постійну небезпеку зі Сходу, Микола Данилович, власник староства, наказав відбудувати замок у Червоногороді і забезпечити його військовим спорядженням.

Завдяки цьому, вже у 1672 р., коли на Поділля вступило величезне турецько-татарське військо під особистим командуванням султана Мехмета IV і встало перед Бучачем – замок, який обороняло місцеве й околичне населення: селяни, міщани і шляхта, ставив мужній опір турецьким загонам, висланим для його здобуття.

Турки взяли в облогу фортецю і, щоб пришвидшити її капітуляцію, змінили течію потоку Джурина, який до того часу підковою обминав твердиню, створюючи їй додатковий захист. Османські вояки підірвали гирло в одному з місць, і вода відійшла від мурів [5, с. 131]. Замок був здобутий.

Так штучно був створений Джуринський 16-метровий водоспад у скелях – найвищий у рівнинній частині України.

У 1648 р., під час Національно-визвольної війни українського народу, замок здобули повстанські загони. У 1672 р. його захопило військо султана Магомета IV, і наступних 11 років фортеця перебувала під владою турків. Після їх вигнання замість міста Червоногорода залишилося невелике село, а замок, втративши стратегічне значення, перебував у руїнах понад. Лише у 1778 р. австрійський уряд продав фортецю князям Понінським.

Приблизно у 1820 р. стару пам'ятку переробив у розкішний замок-палац Кароль Понінський. Для цього будівельники розібрали дві вежі фортеці Даниловичів, відремонтували дві інші, а мури перетворили на стіни палацу [5, с. 132]. Тут були зібрані колекції меблі, порцеляни, творів живопису тощо [6, с.136]. Ще більше змінив твердиню його син Каллікст, який взагалі наказав розібрати дві позostalі башти до фундаменту, а на їх місці збудувати нові: вищі та ширші [5, с.132].

Башти збудовані в псевдоготичному стилі за проектом львівського архітектора Юліана Захаревича. Востаннє ще відігравав Червоногородський замок воєнну роль в 1698 р.

«В цьому році, дня 17 серпня, – говориться в тогочасних записках – прийшло кілька тисяч турків й татар під Червоногород. Жодної потіхи за Божою ласкою не отримали, тільки захопили одного вельможного пана Курдвановського, підвоєводи брацлавського, кількадесят селян зарізали в полях, а вбито шістьох татарів».

Після стількох нещасть, обезлюднений і знищений Червоногород, вже ніколи не піднявся, а втратив характер містечка і перемінився на село з прекрасними традиціями минувшини. Замок перестав бути фортецею. Недбало утримуваний, служив лише підстаростам та економам помешканням серед башт і мурів, що руйнувались.

Остання люстрація з 1765 р. описує його коротко: «Замок на скелі, мурований старосвітською структурою, облитий докруги річкою Джурином й оточений мурами, в деяких місцях поруйнованими» [7, с. 40].

Палац завдяки зусиллям його наступної власниці Марії Любомирської утримували добре доглянутим, і він мав славу однієї з найгарніших сільських резиденцій. На жаль, на сьогодні збереглося досить мало іконографічного матеріалу, пов'язаного з палацом (рис. 3). Його окрасою була вишукана тераса в італійському стилі та колонада з 6 кам'яних колон. Оточував палац великий ландшафтний парк із фонтаном. Перша і Друга світові війни, особливо повоєнні роки колгоспного будівництва, призвели до цілковитого знищення будівлі палацу з усіма вишуканими прибудовами і ландшафтним парком. Від палацу залишилися тільки дві пошкоджені вежі, поряд – руїни Вознесенського костелу (1615 р.), перебудованого у XVIII ст. На протилежному схилі каньйону – залишки монастиря сестер милосердя та усипальниці Понінських. Від села Нирків можна дістатися до замку в селі Нагірянкa Чортківського району (відстань 24 км), замку в селі Висічка Борщівського району (відстань 36 км) та до міста Бучач (відстань 52 км).

У травні 2013 року обвалилася права вежа. Вздовж вежі тягнулася тріщина шириною 10 см, але проводилися консерваційні роботи. Причиною обвалу могло стати просідання землі, зумовлене затяжними дощами (Рис. 4).

Червоногородський замок гостро потребує інвестора, який зумів би відновити його колишню велич [6, с.136]. Відновлена садиба в селі Нирків могла б теж використовуватись як туристичний об'єкт.

Червоногородський замок залишається привабливим для туристичної галузі, оскільки він розташований в ідеальному для розвитку туризму місці, яке створила сама природа. Тут чудові перспективи для розвитку екологічного туризму. Багато інших цікавих проектів може бути реалізовано на даній території.

Список використаних джерел та літератури

1. Бойко В. Замки Тернопілля / В. Бойко, О. Гаврилюк. – Тернопіль: ТОВ «Новий колір», 2009. – 80 с.
2. Бурма В. Привиди старих замків (Тернопільщина) / Василь Бурма. – Тернопіль: Видав. дім «Вільне життя», 2011. – 400 с.
3. Мацюк О. Я. Замки і фортеці Західної України / Орест Мацюк. – Львів: Центр Європи, 2005. – 200 с.
4. Мельник І. Подільський шлях / Ігор Мельник // Галичина – країна міст. Незалежний культурологічний часопис «І». – 2005. – №36. – С. 209-257.
5. Мороз В. Замки Тернопілля / Володимир Мороз. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 176 с.
6. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні / Михайло Рутинський. – Київ: Центр учбової літератури, 2007. – 432 с.
7. Чоловський О. Червоногород / Олександр Чоловський // Галицька брама. – 2007. – №5. – С. 39-41.

Рис. 1. Руїни Червоногородського замку.

Рис. 3. Інтер'єр палацу.

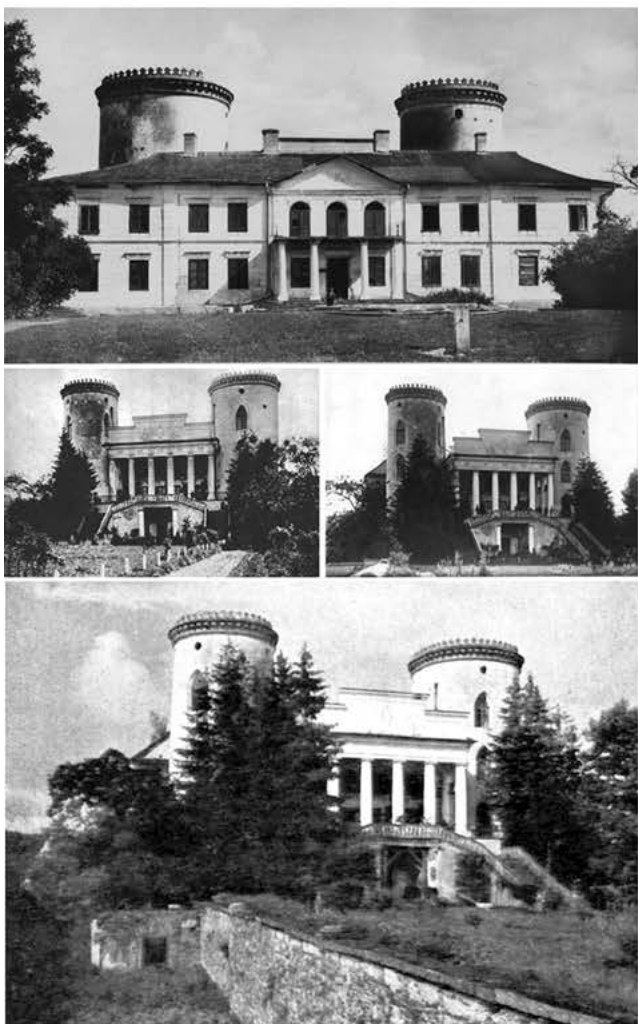

Рис. 2. Старі фото.

Рис. 4. Обвал вежі.